

RUBOR ÎN OPERA VERGILIANĂ

Maria SUBI

Universitatea de Vest din Timișoara

maria_subi11@yahoo.com

Rubor in Virgil's Work

In his works, Virgil, a poet of a rare sensitivity, presents an idealised image of nature obtained by avoiding the cool colours and by depicting the visible world in warmer and brighter colors. This is why Price talks about “the warm glow of reds” (1883: 18), which shines through his descriptions and which is translated with the help of certain frequently used terms such as: *rūbor,-ōris* ‘red, redness’; *rūber* (3) ‘red, reddish, umber’, *rūbīcundus* (3) ‘ruddy’; *rūbens,-ntis* ‘red, crimson’; *rūbēo₂*, *rūbūi* ‘to be red, to be ruddy’; *rūbesco₃*, *rūbūi* ‘to blush, to redden’. These terms are constantly associated with the colour purple (*murex*, *ostrum*, *purpura*) and with other valuable things (*aurum*, *gemmae* etc.) as an expression of luxury, elegance and opulence, elements that defined the Roman society of those times. At the same time, the words derived from *rubor* are used to limn the purple spring, the redness of the plain, of the fruits, of the flowers, the rose glow of the aurora or the vesperal shades. Furthermore, these lexemes can also be found in portrait descriptions where they serve as a representation of the facial colour determined by various feelings. We are referring to *rubor pudibundus* here, which reflects the red of desire as well as the red of eros, and which interferes with the pure white from Virgil’s lines in order to configure, in a chromatic manner, the meeting between virgin and sexuality. Being open to many suggestions and symbols, red – described by *rubor* and members of the same word family (adjectives or verbs) – is artistically emphasised in a significant number of poetic depictions distinguished by the beauty, the freshness and the brilliance of their images, which impress with their marked pictorial quality.

Keywords: *rubor*; *red*; *purple*; *flowers*; *aurora*; *facial colour*

Poet «d’une rare délicatesse et d’une inégalable sensibilité» (Baran 1983: 350), Vergilius oferă, în versurile lui, o imagine idealizată a naturii, care se obține prin evitarea tonurilor reci și prin prezentarea lumii vizibile în tonuri mai calde și mai luminoase: “the genius of Vergil, in his picture of the universe, errs from the exact truth of nature by an excess of warm coloring. The poet’s imagination, to that extent, idealizes the facts of nature by a warmer and brighter presentation of the visible world. His world stands to the real world as a portrait by Titian to the face of the human original” (Price 1883: 18). Îndrăgostit de lumină, artistul revarsă asupra tablourilor sale strălucirea intensă a roșului, “the warm glow of reds” (*ibidem*), fapt ce explică utilizarea – în paginile operei sale – a unui mare număr de vocabule din gama cromatică destinată să producă cel mai puternic efect asupra ochiului omenesc (vezi Price 1883: 19; cf. Schulbaum 1930-1931: 130).

În centrul acestor vocabule se află *rūbor,-ōris* ‘roșu, roșeală’, un substantiv abstract derivat cu ajutorul sufixului *-or* (vezi Baran 1983: 369)¹, alături de care se rânduiesc adjectivele *rūber* (3) ‘roșu, roșiatic’, *rūbīcundus* (3) ‘roșcat, roșcovan’; participiul adjectivizat *rūbens,-ntis* ‘roșu, roșcat’ și verbele *rūbēo₂*, *rūbūi* ‘a fi roșu’; *rūbesco₃*, *rūbūi* ‘a se înroși’. Oprindu-ne, mai întâi la *rūbor*, remarcăm (vezi Baran 1983: 370; cf. André 1949: 103) că el apare acompaniat, în creația poetului mantuan, de un determinant cu nuanță locativă – *Tyrius* (3) –, care trimite spre o

¹ Sufixul acesta este frecvent întâlnit în perimetrul termenilor de culoare latini, între care se numără elemente lexicale precum *albor,-ōris* ‘alb’; *candor,-ōris* ‘alb strălucitor’; *fulgor,-ōris* ‘lumină strălucitoare’; *līvor,-ōris* ‘vinețeală’; *nīgror,-ōris* ‘negreală’; *pallor,-ōris* ‘paloare, culoare galbenă’; *vīror,-ōris* ‘verde’ etc. (vezi *ibidem*).

industrie de lux, introdusă la Roma în sec. I î.e.n. și specializată în producerea unor materiale foarte scumpe, așa cum erau cele vopsite cu purpură de Tyr, *Tyrii rubores*: «L'industrie textile étaient devenue une industrie de luxe, presque indispensable. Introduites à Rome par les Grecs, au I-er siècle av.n.è., elle s'était développée rapidement, de sorte que sous l'Empire on produisait des quantités immenses d'étoffes très chères (surtout celles de couleur pourpre)», afirmă Neculai V. Baran, care menționează existența, pe teritoriul Italiei, a numeroși meșteri vopsitori – *flammarii, purpurarii* etc. (1983: 403). În contextul acesta – al unei adevărate arte a culorilor vestimentare, care constituia unul din rafinamentele societății romane¹ –, trebuie interpretat și următorul pasaj vergilian, în care se face referire la lâna oilor, ce căpăta, odată vopsită cu purpură (*Tyrios incocta rubores*), o nuanță foarte apreciată și își sporea astfel valoarea pe piață:

Nec minor usus erit, quamvis Milesia magno/ Vellera mutantur, Tyrios incocta rubores (G., III, 306-307) „Folosul nu-i mărunț, măcar că lâna/ De pe nămaile milesiene./ Cu purpură de Tir dacă-i vopsită,/ Cu preț mai măricel o vinzi în piață” (trad. G.I.T.: 204).

Asocierea culorii roșii (*rubor, rubens, ruber*) cu purpura (*murice, ostro, purpura*) se ivește, de altminteri, constant în paginile lui Vergilius – după cum se poate vedea într-unul din poemele sale pastorale:

*Nec varios discet mentiri lana colores,/ Ipse sed in pratis aries jam suave rubenti/ Murice, jam croceo mutabit vellera luto,/ Sponte sua sandyx pascentis vestiet agnos*² (B., IV, 42-45) „Nu va mai ști să ne-amăgească lâna/ Cu feluri de culori, căci în livadă/ Își va schimba berbecul de la sine/ Coloarea mițelor, acum plăvițe./ Acuma de o purpură suavă./ Iar la pășune mieii s-or învește/ În roșu focuriu” (trad. G.I.T.: 62).

La fel de semnificative sunt și sintagmele cuprinse în *Appendix Vergiliana*:

et acanthus/ Et rosa purpureum crescent pudibunda ruborem (Culex, 395-396) „vor crește și acantul și îmbujoratul trandafir, de un roșu purpuriu” (trad. M. S.); *purpureoque rubens surgat iubar aureus ostro* (Aetna, 334) „soarele auriu se înalță arzător, cu strălucirea sa purpurie” (trad. M.S.); *tenui filo purpura rubra notat* (De rosis nascentibus, 25) „marchează cu un fir subțire de purpură roșie” (trad. M.S.)³.

Secvență după secvență, felurile ilustrații cromatice aduc mereu în prim-plan același însemn de noblețe și regalitate: purpura⁴, care se conjugă frecvent cu aurul și pietrele prețioase. Juxtapunerea roșului purpuriu, a galben-auriului și a gemelor sclipitoare este extrem de sugestivă sub raport coloristic, reprezentând – în spațiul literaturii latine – o expresie a luxului, a eleganței și a opulenței, elemente definitorii pentru societatea romană a vremii (André 1949: 401):

¹ «Le raffinement de la société romaine se manifesta aussi par l'art de combiner les couleurs vestimentaires» (Baran 1983: 403).

² Legenda aceasta a vârstei de aur (*aurea aetas*), când lâna are capacitatea uimitoare de a-și schimba culoarea în mod natural, fără a avea nevoie de vopseli, poate fi pusă în legătură cu o credință populară – menționată și de Plinius Maior –, potrivit căreia, dacă oile ar consuma florile roșii de *sandyx* (pe care le amintește și Vergilius), lâna lor ar deveni roșie (apud Baran 1983: 404).

³ Cf. și Seneca: *Iam viribus defecta: non idem vigor./ Non ora tinguens nitida purpureus rubor* (Phaedra, 375-376) „Și vlaga-i e dusă; nici n-are puteri ca deunăzi./ Nici roșul de purpur nu-i scaldă-n lumină obraji” (I: 160).

⁴ «Le symbole de la pourpre est également un insigne de noblesse et de royauté» (Pelletier-Michaud 2007: 31). Cf. Schulbaum 1930-1931: 130.

ipsique in puppibus auro/ Ductores longe effulgent ostroque decori (Vergilius, *Aen.*, V, 132-133) „Sunt înșiși căpitani sus la pupe:/ Împodobite-n purpură și-n aur,/ Lucesc până departe-a' lor veșminte” (trad. G.I.T.: 226); *illos centeni quemque sequuntur/ Purpurei cristis juvenes auroque corusci* (Vergilius, *Aen.*, IX, 162-163) „pe fiecare/ Din ei îi însoțește câte-o sută/ De tineri încoifați, cu creste-n purpur/ Și cu veșminte strălucind în aur” (trad. G.I.T.: 435); *Coniunx modico nupta marito/ Non disposito clara monili/ Gestat pelagi dona rubentis./ Nec gemmiferas detrahit aures/ Lapis Eoa lectus in unda./ Nec Sidonio mollis aeno/ Repetita bibit lana rubores./ Nec Maeonia distinguit acu/ Quae Phoebeis subditus eurus/ Legit Eois Ser arboribus* (Seneca, *Hercules Oetaeus*, 658-667) „Soția nuntită cu om din mulțime,/ Nu poartă-n colane lucindele perle/ Crescute-n talazul cel roșu al mării/ Și nici nu-i apasă urechea smaralde/ Culese cu trudă din valul eoic./ Nici lâna cea moale muiată adesea/ În vase de-aramă nu se-mpurpurează./ Nici n-are brodate cu acul meonic/ Mătasa culeasă din arbori eoici/ De serii ce-nfruntă și sori și furtună” (II: 122); *Sed en, patescunt regiae fastigia:/ Reclinis ipsa sedis auratae toro/ Solitos amictus mente non sana abnuit./ Removete, famulae, purpura atque auro inlitas/ Vestes, procul sit muricis Tyrii rubor./ Quae fila ramis ultimi Seres legunt:/ Brevis expeditos zona constringat sinus./ Cervix monili vacua, nec niveus lapis/ Deducatur auris, Indici donum maris;/ Odore crinis sparsus Assyrio vacet* (Seneca, *Phaedra*, 384-393) „Dar iată, palatul regesc se deschide și Phaedra/ Întinsă pe pat în iatacul ce scapără-n aur/ Cu mâna bolnavă refuză vestmântul său zilnic./ Ascundeți-mi vestmântul de purpură și d-aur./ Să stea cât mai departe a scoicilor roșeață/ Și firele pe care le-adună Seri din ramuri./ Un voal subțire numai să-mi strângă lesne sânii./ Nu voi la gât șiraguri, nici la ureche perle/ Care și-au strâns lucirea din marea indiană./ Nici nu-mi stropiți cosița-n miresme siriene” (I: 161).

Pe de altă parte, descrierea – în spațiul epopeii vergiliene – a echipamentului de luptă al tinerilor războinici valorifică stilistic contrastul ce se stabilește între aurul armelor, al platoșei sau al coifului și „penetul roșu” al acestuia, roșu ce adaugă o notă vie și caldă imaginilor:

maculis quem Thracius albis/ Portat equus cristaque tegit galea aurea rubra (*Aen.*, IX, 49-50) „un sirep îl poartă,/ Din Tracia, pe trup cu benghiuri albe./ Iar coiful, care capul îi ferește,/ E tot din aur, cu penetul roșu” (trad. G.I.T.: 429); *Vidisti quo Turnus equo, quibus ibat in armis/ Aureus: ipsum illum clipeum cristasque rubentes/ Excipiam sorti* (*Aen.*, IX, 269-271) „Văzuși tu calu-ncălecat de Turnus/ Și armele-i în aur ferecate?/ Ei bine, voi feri de zaruri calul/ Faimosu-i scut, canaful lui cel roșu” (trad. G.I.T.: 440-441); *Ardet apex capiti cristisque a vertice flamma/ Funditur et vastos umbo vomit aureus ignes:/ Non secus ac liquida si quando nocte cometae/ Sanguinei lugubre rubent* (*Aen.*, X, 270-273) „Pe capul lui Enea coiful luce/ Și de pe creștet flacăra răspânde./ Iar scutul cel de aur varsă pară/ Pân'hăt departe, cum, în nopți senine,/ Împrăstie lumina lor lugubră/ Comete roșii” (trad. G.I.T.: 487-488); *Ipse dehinc auro squalentem alboque orichalco/ Circumdat loriam umeris; simul aptat habendo/ Ensemque clipeumque et rubrae cornua cristae./ Ensem, quem Dauno ignipotens deus ipse parenti/ Fecerat et Stygia candentem tinxerat unda* (*Aen.*, XII, 87-91) „Apoi își pune platoșa pe umeri./ Cu aur și-oricalc înscorțosată./ Își potrivește la-ndemână spada./ Ia scutul, coiful cu penetul roșu./ Iar spada-i a părintelui său Daunus:/ Al focului Stăpân i-o meșterise./ Tăișul alb în stigic val călindu-l” (trad. G.I.T.: 585).

În nuanțe la fel de vii și expresive, Vergilius zugrăvește primăvara împurpurată, roșul câmpiei sau al poamelor – totul evocat cu ajutorul termenilor din familia lui *rūbor* (*rūber*, *rūbens*, *rūbicundus*, *rūbesco*₃, *rūbĕo*₂), dar și al altor termeni, apropiați semantic (*ignis*, *minium*, *ostrum*, *pudibundus*, *punicus*, *purpureus*, *rosa*, *rutilo*₁, *rutilus*, *rosa*, *sanguineus* etc.):

Molli paulatim flavescet campus arista/ Incultisque rubens pendebit sentibus uva/ Et durae quercus sudabunt roscida mella (B., IV, 28-30) „Treptat se va îngălbeni câmpia/ De fragedele-i spice; atârna-va/ Aprinsa poamă-n tufele zbârlite./ Vâjnoși, stejarii lepăda-vor picuri/ De rourată miere” (trad. G.I.T.: 61); *Pan deus Arcadiae venit, quem vidimus ipsi/ Sanguineis ebuli bacis minioque rubentem* (B., X, 26-27) „Și Pan venit-a, zeul din Arcadia./ Eu însumi l-am văzut, spoit pe față/ Cu bozul sângieru și cu cinabru” (trad. G.I. T., p. 100); *At rubicunda Ceres medio succiditur aestu* (G., I, 297) „Când vipia e-n toi, bălana holdă/ S-o seceri” (trad. G.I.T.: 144); *Et saepe alterius ramos impune videmus/ Vertere in alterius, mutatamque insita mala/ Ferre pirum et prunis lapidosa rubescere corna* (G., II, 32-34) „Adesea suntem martori/ Că pomu-și schimbă-a crengilor podoabă/ Nepăgubind: luând altă fire, părul/ Rodește-acuma mere altoite/ Și-n pruni se pârguiesc pietroase coarne” (trad. G.I.T.: 157); *Optima vinetis satio, cum vere rubenti/ Candida venit avis* (G., II, 319-320) „Răstimpul cel mai bun să semeni via/ În primăvara purpurată fi-va,/ Când se întoarce pasărea cea albă” (trad. G.I.T.: 174); *Hoc geritur Zephyris primum impellentibus undas,/ Ante novis rubeant quam prata coloribus, ante/ Garrula quam tignis nidum suspendat hirundo* (G., IV, 305-307) „Să faceți asta/ Când zéfirii purced să miște valul,/ Nainte de-a se smălțui câmpia/ Cu noi și noi culori, în primăvară,/ Nainte ca limbuta rânduniță/ Prin streșini să-și anine cuibușorul” (trad. G.I.T.: 235-236).

Culoarea întruchipată în fragede învelișuri florale îl atrage în mod deosebit pe artistul mantuan, în ale cărui versuri ne întâmpină deopotrivă împurpuratul hiacint (*rubens hyacinthus*) și trandafirul sângieru (*rutilaverat, igne, rutili, punica, rubore*), cu întreaga lui splendoare efemeră:

Haec, modo quae toto rutilaverat igne comarum,/ Pallida conlapsis deseritur foliis./ Mirabar celerem fugitiva aetate rapinam,/ Et dum nascuntur consenuisse rosas./ Ecce et defluxit rutili coma punica floris/ Dum loquor, et tellus tecta rubore micat./ Tot species tantosque ortus variosque novatus/ Una dies aperit, conficit ipsa dies (Appendix Vergiliana, De rosas nascentibus, 32-39) „Trandafirul, care strălucise cu toată roșeața foilor sale, este palid acum și părăsit de petalele căzute. Mă minunam ce iute ni se fură clipa cea repede și cum trandafirii abia răsăr și s-au și ofilit: iată că, chiar în timp ce vorbesc, capetele de purpură ale florilor sângierii s-au aplecat în jos, iar pământul sclipește, îmbrăcându-se în roșul lor. Atâtea forme, atâtea începuturi și felurite prefaceri aduce la lumină o zi și aceeași zi le și nimicește!” (trad. M.S.); *Et me Phoebus amat; Phoebus sua semper apud me/ Munera sunt, lauri et suave rubens hyacinthus* (B., III, 62-63) „Un zeu mă îndrăgește și pe mine:/ Apollo. Are-Apollo-a sale ofrande/ La mine totdeauna: hiacintul,/ Ce galeș se împurpură, și laurul” (trad. G.I.T.: 54).

O „nesfârșită desfătare” vizuală se iscă alteori din contemplarea unor veritabile explozii vegetale:

Hic et acanthus/ Et rosa purpureum crescent pudibunda ruborem,/ Et violae omne genus; hic est et Spartica myrtus/ Atque hyacinthos et hic Cilici crocus editus arvo,/ Laurus item Phoebi decus ingens, hic rhododaphne/ Liliaque et roris non avia cura marini (Appendix Vergiliana, Culex, 395-403) „Acolo vor crește și acantul și trandafirul îmbujorat, de un roșu purpuriu și violetele de tot felul; acolo – și mirtul din Sparta și iacintul și șofranul răsărit pe câmpiile din Cilicia; tot acolo, și laurul, nobila podoabă a lui Phoebus; acolo, și leandrul și crinii și rozmarinul, care-și are un loc statornicit în grădinile noastre” (trad. M.S.).

Un pasaj similar evocă universul multicolor în care-și desfășoară munca harnicele albine:

At fessae multa referunt se nocte minores./ Crura thymo plenae; pascuntur et arbuta passim/ Et glaucas salices casiamque crocumque rubentem/ Et pinguem tiliam et ferrugineos hyacinthos (Vergilius, *G.*, IV, 180-183) „Istovite./ Cu piciorușele de cimbru pline./ Se-ntorc acasă cele tinerele/ În toiul nopții. Ziua pigulit-au/ Ici-colo câte-un pic: siminichie./ Și pomișori, și sălciișul verde./ Șofranul focuriu, și teiul darnic,/ Și-ntunecatul stânjenel” (trad. G.I.T.: 229).

Îmbujoratul trandafir sau șofranul „focuriu” se împletesc cu o sumedenie de alte nuanțe vegetale în aceste două descrieri, care, în cuprinsul lor, „adună atâta floare” (Ecat. Teodorescu 1957: 149), încât simpla enumerare a fitonimelor creează o „trâmbă de vedenii” policrome, fermecătoare „pentru văzul uimit” (vezi și Subi 2004: 214).

De la șiragurile de flori și puzderia lor de culori, privirea lui Vergilius se îndreaptă, apoi, spre spațiul celest, unde înregistrează văzduhul înroșit sau soarele scânteietor, reflectat în marea purpurie, lumina cometelor roșii ori aprinsele nuanțe vespérale:

purpureoque rubens surgat iubar aureus ostro (*Appendix Vergiliana, Aetna*, 334) „soarele auriu se înalță arzător, cu strălucirea sa purpurie” (trad. M.S.); *Nosque ubi primus equis Oriens adflavit anhelis/ Illic sera rubens accendit lumina Vesper* (*G.*, I, 250-251) „Iar când la noi ivește-se Zorilă./ Pe calu-i gâfâind, acolo-i seară:/ Pe ceruri se aprind fânare roșii” (trad. G.I.T.: 141); *Quinque tenent caelum zonae: quarum una corusco/ Semper sole rubens et torrida semper ab igni* (*G.*, I, 233-234) „În zone cinci se desfășoară bolta:/ Scânteietorul soare o-nroșește/ Mereu pe una, ce-i mereu fierbinte/ De-arzimea lui” (trad. G.I.T.: 140); *Sol pallentis haud umquam discutit umbras/ Nec cum invectus equis altum petit aethera, nec cum/ Praecipitem Oceani rubro lavit aequore currum* (*G.*, III, 357-359) „Zadarnic soarele se străduiește/ Să risipească palidele umbre:/ Și când, purtat de telegari, se-ndreaptă/ Spre naltul cerului, și când își scaldă/ Grăbitul car în marea purpurie” (trad. G.I.T.: 207); *Non secus ac liquida si quando nocte cometae/ Sanguinei lugubre rubent aut Sirius ardor:/ Ille sitim morbosque ferens mortalibus aegris/ Nascitur et laevo contristat lumine caelum* (*Aen.*, X, 272-275) „cum, în nopți senine,/ Împrăstie lumina lor lugubră/ Comete roșii sau aprinsul Sirius/ Cel ce, ivindu-se, aduce sete/ Și boli la bieții oameni, și mâhnește./ Cu blestemata lui lumină, cerul” (trad. G.I.T.: 487-488); *Namque volans rubra fulvus Iovis ales in aethra/ Litoreas agitabat aves* (*Aen.*, XII, 247-248) „Căci un vultur roșcat, tăind văzduhul/ Cel înroșit, stârniște niște paseri/ Pe țarm” (trad. G.I.T.: 594).

Un alt tablou, înzestrat cu o extraordinară putere de sugestie, zugrăvește, în tușe delicate, strălucirea trandafirică a momentului auroral, când tonurile răsăritului de zi și tonurile florilor se contopesc fluid și armonice:

Ambigeres raperetne rosis Aurora ruborem/ An daret et flores tingeret orta dies./ Ros unus, color unus, et unum mane duorum:/ Sideris et floris nam domina una Venus [...]/ Communis Paphie dea sideris et dea floris/ Praecipit unius muricis esse habitum (*Appendix Vergiliana, De rosis nascentibus*, 14-17, 20-21) „Te-ai putea întreba dacă Aurora își ia roșeața de la trandafiri sau dacă răsăritul de zi le dăruiește lor roșeața și le colorează florile. Aceeași rouă, același colorit și aceiași zori, căci aceeași Venus este stăpâna cerului și a florilor [...]. Pafiana zeiță – a cerului și a florilor deopotrivă – le-a hotărât același veșmânt de purpură” (trad. M.S.).

Comentând asemenea imagini, Sophie Sculbaum stabilește analogii între „împurpuratele” pasteluri vergiliene și pictura impresionistă: «Certains tableaux que le poète a nuancé de la couleur rouge, ont un tel souffle de modernisme qu’un impressionniste, sans hésitation, pourrait les signer de son nom» (1930-1931: 130).

În termeni la fel de elogioși, Neculai V. Baran analizează diversele «transpositions colorées et lumineuses» (1983: 380), ce redau frumusețea zorilor – laitmotiv curent în limbajul poeziei din toate timpurile: «La splendeur d'un lever du soleil a depuis toujours émerveillé les poètes jusqu'à l'extase» (Baran 1983: 354). Extazul este, în acest caz, de ordin cromatic și este tradus de Vergilius sub forma unor privescări magnifice, care îmbină o varietate «d'images visuelles, auditives et motrices» (*ibidem*). Iat-o, așadar, pe Aurora, cu trandafiriile ei cosițe (*crinibus [...] roseis*), ce străbate cerul într-un car profiriu (*in roseis [...] bigis; puniceis [...] rotis*) și face să se rumenească (*rubescebat, rubebit*) văzduhul și marea (vezi Baran 1983: 354). Sunt doar câteva versuri, colorate de prezența unor cuvinte cu relief plastic, dar rezultatul lor este «un admirable tableau pictural» – *ut pictura poesis* (Horatius, *A.P.*, 361) –, în care roșul (*rubesco*, *rubeo*, *puniceus*) și trandafirul (*roseus*) predomină (Baran 1983: 375):

Jamque rubescebat stellis Aurora fugatis (*Aen.*, III, 521) „De pe ceruri,/ Gonind ai nopții aștri, Aurora-și/ Înfiripa lucoarea” (trad. G.I.T.: 156); *Jamque rubescebat radiis mare et aethere ab alto/ Aurora in roseis fulgebat lutea bigis* (*Aen.*, VII, 25-26) „Se rumenea de raze marea; dinspre/ Tării, aurie, Aurora luce-n/ Tandafiriu-i car” (trad. G.I.T.: 330); *crastina caelo/ Puniceis invecta rotis Aurora rubebit* (*Aen.*, XII, 76-77) „mâne zorii/ Trandafirii văzduhul rumeni-l-vor” (trad. G.I.T.: 585); *Igneus aetherias iam sol penetrabat in arces/ Candidaque aurato quatiebat lumina curru/ Crinibus et roseis tenebras Aurora¹ fugarat* (*Appendix Vergiliana, Culex*, 42-44) „Soarele focuriu tocmai pătrundea în cetățuia văzduhului și reflecta o lumină albă strălucitoare din carul său aurit, iar Aurora cu plete rozii pusese pe fugă negurile nopții” (trad. M.S.).

Termen dilect în poezia vergiliană, integrat într-o foarte numeroasă familie sinonimică², *rubor* nu este prezent doar în sfera peisagistică sau în sfera „scumpătăților”, ci și în sfera portretistică, unde este întrebuințat pentru a desemna ‘roșeața feței, cauzată de rușine sau pudoare’ și apoi, ‘rușinea’ însăși (Ernout & Meillet 2001: 578)³. Asistăm deci, după cum remarcă J. André (1949: 77), la o trecere gradată de la ideea de culoare («rougeur») la culoarea relaționată cu un sentiment («rouge du visage amené par la honte ou la pudeur») și, în cele din urmă, la sentimentul însuși – «honte» (Ernout & Meillet 2001: 578). Derivatul cu sufixul *-or* dobândește astfel un sens figurat, acela de «exteriorisation de certains états d'âme» (Baran 1983: 370) – exteriorizare, sub forma coloritului facial, a unor stări sufletești (vezi și André 1949: 77). Sub semnul lui *rubor* stă portretul Laviniei, zugrăvit de Vergilius în tușe de un roșu viu (*flagrantes, ignem, rubor, calefacta, sanguineo, ostro, rubent, rosa*), care dau plasticitate și forță expresivă tabloului:

Accepit vocem lacrimis Lavinia matris/ Flagrantes perfusa genas; cui plurimus ignem/ Subject rubor et calefacta per ora cucurrit./ Indum sanguineo veluti violaverit ostro/ Si quis ebur, aut mixta rubent ibi lilia multa/ Alba rosa: tales virgo dabat ore colores (*Aeneis*, XII, 64-69) „Lavinia aude vorba mamei:/ Obrajii-aprinși îi râură de lacrimi./ Sfiala îi împurpură făptura/ Și-nfierbântând-o,-i curge-n mădule./ Așa se-ntâmplă dacă fildeș indic/ Cu purpur cineva îl umezește;/ Sau când, pe câmpul plin cu crini ca neaua,/ S-amestecă belșug de roșii roze:/ La fel de roșu e și chipul fetei” (trad. G.I.T.: 584).

¹ Cf. *Tempore item certo roseam Matuta per oras/ Aetheris auroram differt et lumina pandit* (Lucretius, V, 656-657) „Cum de, apoi, la un timp anumit, dimineața revărsă/ Zori rumenii și lumină pe-ntinsa eterică zare?” (p. 200).

² Baran vorbește de peste 50 de termeni, care constituie familia sinonimică a culorii roșii (1983: 373).

³ Asociat (vezi André 1949: 77; Baran 1983: 370) cu diverse epitete cromatice (*aureus, coruscus, flammeus, igneus, micans, puniceus, purpureus, roseus, rutilus, sanguineus, splendens, Tyrius*), *rubor* își dovedește capacitatea de a exprima – în limbajul poetic – toate tonalitățile de roșu (André 1949: 77).

Vocabularul cromatic, foarte bogat, din cuprinsul acestor șase versuri (Baran 1983: 356), servește descrierii unui moment de mare tensiune lăuntrică pentru eroina vergiliană, a cărei figură devine o reflectare a simțămintelor sale, «écho de son état d'esprit» (*ibidem*: 355). «Sa physionomie est rendue par deux aspects physiques caractéristiques à de telles occasions: ses joues enflammées (*flagrantes genas*), ses yeux en larmes (*lacrimis perfusa*) constituent la preuve d'une intense émotion qu'elle ne peut maîtriser» (Baran 1983: 355). Marcată, așadar, la nivel fizic, de obraji în flăcări și ochii înlăcrimați – semne ale unei vii emoții –, fizionomia feciorelnică a Laviniei trădează o tulburare violentă, «trouble intérieur» (*ibidem*), care se răsfrânge în roșeața aprinsă a feței (*plurimus ignem/ Subjecit rubor et calefacta per ora cucurrit*). Odată descrisă carnația obrajilor, «la carnation des joues» (Pelletier-Michaud 2007: 115), poetul recurge – pentru a concretiza *rubor pudibundus* – la două splendide comparații, «uniques dans toute l'Énéide» (vezi Baran 1983: 356):

Indum sanguineo veluti violaverit ostro/ Si quis ebur, aut mixta rubent ibi lilia multa/ Alba rosa: tales virgo dabat ore colores (*Aeneis*, XII, 67-69) „Așa se-ntâmplă dacă fildeş indic/ Cu purpur cineva îl umezește;/ Sau când, pe câmpul plin cu crini ca neaua,/ S-amestecă belșug de roșii roze:/ La fel de roșu e și chipul fetei” (trad. G.I.T.: 584).

Amintind efectul dat de purpura sângerie pe fildeşul alb sau efectul trandafirilor rubinii pe un câmp de crini ca zăpada, roșul ce inundă obrajii fiicei lui Latinus are, potrivit Lydiei Pelletier-Michaud, o semnificație aparte: «Alors que la blancheur [...] symbolise la virginité, l'absence de sexualité, le rouge marque l'éveil sexuel, révélant qu'une personne n'ignore pas cette réalité, mais sans pour autant avoir perdu toute innocence, de sorte qu'une allusion érotique éveille sa pudeur» (2007: 115). Prin urmare, *rubor* sugerează – în opoziție cu albul virginal – trezirea la sexualitate, dar și faptul că, deși conștientă de această nouă realitate, „copila cea de crai” nu și-a pierdut întreaga inocență și reacționează puternic la orice aluzie erotică. Strâns legată de ideea de pudoare, roșeața care-i cuprinde fața (*plurimus ignem/ Subjecit rubor*) confirmă castitatea ei – «physique ou morale» (Pelletier-Michaud 2007: 116) – și constituie unul dintre farmecele candidice ale personajului feminin. «Virgile analyse le portrait [...] de Lavinie en fin psychologue, dans les moindres détails [...]. Sa démarche suit un processus normal, évolutif, pareille à une toile en couleurs vives, minutieusement peinte», iar terminologia cromatică folosită, în care culoarea roșie «est prédominante», «contribue pleinement à la réussite du tableau» (Baran 1983: 356).

Accentuat ca un element esențial în portretul Laviniei (unde îndeplinește, în mod semnificativ, rolul de subiect), substantivul *rubor* poate fi întâlnit și în *Appendix Vergiliana* – de astă dată, cu referire la Scylla, fiica lui Nisus, regele Megarei, care, îndrăgostită fiind de vrăjmașul tatălui ei, Minos, regele Cretei, se luptă cu propriile ei emoții, căutând să controleze *virgineum ruborem*:

Nullus in ore rubor: ubi enim rubor, obstat amori (*Ciris*, 176) „Nici pic de roșeață pe chipul său, căci sfiala pune piedici iubirii” (trad. M.S.).

Consacrat în reprezentările faciale, același cromonim, *rubor*, se aliază cu verbul *rūbĕo*₂, pentru a caracteriza – printr-o extensie poetică – și fața astrului nocturn. În consecință, Luna, personificată în versurile mantuanului (*aurea Phoebe*), își transformă auriul – culoarea tipică

stării sale normale – într-o roșeață delicată (*virgineum suffuderit ore ruborem, rubet*), prevestind, prin schimbarea sa de colorit, anumite fenomene atmosferice (André 1949: 337)¹:

Luna revertentes cum primum colligit ignes,/ Si nigrum obscuro comprehenderit aëra cornu,/ Maximus agricolis pelagoque parabitur imber./ At si virgineum suffuderit ore ruborem,/ Ventus erit: vento semper rubet aurea Phoebe (G., I, 427-431) „Când luna își adună iarăși jarul/ Întoarsei străluciri, de-mbrățișează/ Cu coarnele umbrite-un negru nour,/ Atunci grozave ploii îi amenință/ Pe truditarii-n țarini și pe mare./ Dar dacă se va răspândi pe chipu-i/ Roșeață feciorelnică, fii sigur/ Că fi-va vânt: de vânt roșește Phoebe./ Copila cea bălaie, totdeauna” (trad. G.I.T.: 151).

Culoarea pudorii, care definește, la Vergilius, statutul virginal (*virgineum suffuderit ore ruborem*)², reprezintă, de altminteri, o constantă cromatică în portretistica scriitorilor latini. Ovidius, bunăoară, atribuie adesea această culoare – redată prin *rubor* sau alți termeni aparținând câmpului său semantic (*erubuit, pudor, pudenda, erubuisse, purpureus*) – unor chipuri feciorelnice, iar efectul pictural este absolut remarcabil:

Erubuit. „*Decet alba quidem pudor³ ora*” (*Amores*, I, 8, 35) „Fata roși. «Îți stă bine sfiala pe fața ta albă»” (p. 20); *Latmius Endymion non est tibi, Luna, rubori./ Nec Cephalus roseae praeda pudenda deae* (*Ars am.*, III, 83-84) „Nu roși, Phoebe, că pe Endymion l-ai iubit pe-acel munte;/ Nici tu, zeiță din zori, că pe Kephalos răpiși” (p. 208); *Quid pudor ante subit? nam, sicut in aede Dianae./ Suspicio ingenuas erubuisse genas* (*Heroides*, XX, 5-6) „Ce sfiiciune, primind-o, te-a prins? Ca și-n templul Dianei./ Chipul tău neprihănit s-a-mbujorat, bănuiesc” (p. 143); *Saepe pater dixit: „Generum mihi, filia, debes,”/ Saepe pater dixit: „Debes mihi, nata, nepotes”;/ Illa velut crimen taedas exosa iugales/ Pulchra verecundo suffuderat ora rubore/ Inque patris blandis haerens cervice lacertis/ „Da mihi perpetua, genitor carissime,” dixit/ „Virginitate frui! dedit hoc pater ante Dianae.”* (*Met.*, I, 481-487) „Tatăl ades îi spunea: «Mi-ești datoare un ginere, fată;/ Îmi datorezi și nepoți, fata mea», îi spunea el adesea./ Ea însă torța de nuntă urând, ca pe-o fărădelege./ Chipul frumos de rușine i se-mbujora și în brațe/ Gātu-i prindea, dezmiardându-l cu vorbe duioase, cam astfel:/ «Drag tată, lasă pe veci să mă bucur de-a mea feciorie./ Asta-nainte Dianei i-a-ngădui al ei tată»” (p. 278); *Vix oculos attollit humo nec, ut ante solebat./ Iuncta deae lateri nec toto est agmine prima./ Sed silet et laesi dat signa rubore pudoris;/ Et, nisi quod virgo est, poterat sentire Diana/ Mille notis culpam: nymphae sensisse feruntur* (*Met.*, II, 448-452) „Ochii de-abia din pământ îi ridică, nici nu se lipește./ Ca de-obicei, mai-nainte, ea, prima, de trupul zeiței;/ Ci, în tăcere, roșind, dă pe față rușinea pățită./ Vina i-ar fi cunoscut-o prin mii de semne, Diana./ De n-ar fi fost ea fecioară; dar nimfele au priceput-o./ Zice-se” (p. 303-304); *sola est non territa virgo./ Sed tamen erubuit, subitusque invita notavit/ Ora rubor rursusque evanuit, ut solet aer/ Purpureus fieri, cum primum Aurora movetur./ Et breve post tempus candescere solis ab ortu* (*Met.*, VI, 45-49) „Numai fata ceea nu are/ Frică; ci totuși roși; însă neașteptata roșeață/ Ce fără voie-n obraji se ivise, piere la rândul-i./ Astfel și cerul, când zorii mijesc, se împurpurează/ Dar în curând alb se face, când ale soarelui raze/ Zarea cuprind” (p. 392); *oraque tandem/ Ore suo non falsa permit, dataque oscula virgo/ Sensit et erubuit timidumque ad lumina lumen/ Attollens pariter cum caelo vidit amantem* (*Met.*, X, 291-294) „Gura-i o gură aevea apasă; fecioara sărutul/ Simte, roșește; sfios către cer ea privește și vede/ Și pe iubitul ei” (p. 505).

¹ De menționat că și Plinius Maior, vorbind despre semnele prevestitoare ale lunii, *lunae praesagia*, notează: *si rubicunda, ventos* (*Naturalis Historia*, XVIII, 347) „dacă luna e roșietică, prevestește vânturi” (trad. M.S.).

² Pentru Ovidius, *purpureusque pudor* (*Amores*, I, 3, 14) „roșul sfiei-n obraji” (p. 12).

³ Aici, ca și în alte locuri, *pudor* desemnează rușinea manifestată în exterior sub formă de îmbujorare (vezi OLD 1968: 1514).

Dar roșul acesta întâlnit „la umbra fetelor în floare”, care este „roșul sfielii”, dar și roșul dorinței, al libidoului (vezi Chevalier & Gheerbrant 1995: 172-173)¹, se interferează frecvent cu albul candid, inocent², iar binomul alb – roșu, care figurează, simbolic, întâlnirea virginalului feminin cu sexualitatea, «l'ëveil à la sexualité» (Pelletier-Michaud 2007: 115-116), constituie un topos literar frecvent exploatat (*ibidem*: 117) – așa cum s-a văzut deja în portretul Laviniei, eroina vergiliană:

Nec me tam facies, quamvis sit candida, cepit/ (Lilia non domina sint magis alba mea;/ Ut Maeotica nix minio si certet Hiberno,/ Utque rosae puro lacte natant folia (Propertius, II, 3, 9-12) „Nu într-atât prin frumusețea-i, oricât de aleasă, mă prinse/ (Crinii în albul lor pur n-ar fi ca doamna-mi mai albi;/ Cum un maeotic omăt s-ar întrece cu miniu hiberic,/ Cum într-un lapte curat roze-n petale plutesc)” (p. 69-71); *Haec ego, quaeque dolor linguae dictavit; at illi/ Conscia purpureus venit in ora pudor,/ Quale coloratum Tithoni coniuge caelum/ Subrubet, aut sponso visa puella novo;/ Quale rosae fulgent inter sua lilia mixtae,/ Aut ubi cantatis Luna laborat equis,/ Aut quod, ne longis flavescere possit ab annis,/ Maeonis Assyrium femina tinxit ebur./ Hic erat aut alicui color ille simillimus horum,/ Et numquam visu pulchrior illa fuit* (Ovidius, *Amores*, II, 5, 33-42) „Astfel de vorbe-aruncam de mânie cuprins, iară dânzei/ I se suise-n obraji purpura vinei ce-avea./ Cerul așa se roșise-naintea soției lui Tithon/ Și o fecioară la fel, când pe-al ei mire-a văzut,/ Amestecați printre crini tot așa strălucesc trandafirii,/ Luna tot astfel când vrăji cursul pe cer îi opresc;/ Astfel femeia meonă văpșește assyricul fildeș,/ Ca să nu-l poată păli vremea în scurgerea ei;/ Astfel văzui și la ea preschimbându-și colorile fața/ Și ca atuncea nicipând ea mai frumoasă n-a fost” (p. 39); *Candida candorem roseo suffusa rubore/ Ante fuit; niveo lucet in ore rubor* (idem, *Amores*, III, 3, 5-6) „Trandafirii rumenelii i-nfloreau pe obraji altădată:/ Îi rumenesc și acum dalbii obraji ca de nea” (p. 62); *Servetur facies ista fruenda mihi./ Serventur vultus ad nostra incendia nati./ Quique subest niveo lenis in ore rubor* (idem, *Heroides*, XX, 118-120) „Farmecul să ți-l păstrezi, vreau să mă bucur de el;/ De trăsăturile feței, de pielea ta albă ca neaua,/ De-mbujorații obraji ce-nflăcărează-al meu piept” (p. 146); *passu volat alite virgo./ Quae quamquam Scythica non setius ire sagitta/ Aonio visa est iuveni, tamen ille decorum/ Miratur magis: et cursus facit ipse decorum./ Aura refert ablata citis talaria plantis./ Tergaque iactantur crines per eburnea, quaeque/ Poplitibus suberant picto genualia limbo;/ Inque puellari corpus candore ruborem/ Traxerat, haud aliter, quam cum super atria velum/ Candida purpureum simulatas inficit umbras* (idem, *Met.*, X, 587-596) „Iată, cu pași-naripați își ia avântul fecioara./ Deși părea c-a trecut ca săgeata scitică, totuși/ Atonianului tânăr mai mult îi plăcu Atalanta./ Căci alergarea cu mult mai frumoasă o face. Ca vântul/ Zboară pe lângă picioarele-i iuți legăturile gleznei;/ Și peste umerii albi ca de fildeș îi flutură părul;/ Iar la

¹ Apuleius, bunăoară, erotizează *roseus rubor*, „culoarea trandafirie a pielii”, pe care o enumeră printre farmecele capabile să transforme o ființă într-o persoană atrăgătoare, dezirabilă: *denique pleraeque indolem gratiamque suam probaturae laciniis omnes exuunt, amicula dimovent, nudam pulchritudinem suam praebere se gestiunt magis de cutis roseo rubore quam de vestis aureo colore placiturae* (*Met.*, II, 8) „În sfârșit, cele mai multe femei care vor să-și arate frumusețea și grațiile lor firești, leapădă de pe ele toate hainele, îndepărtează toate voalurile și ard de nerăbdare să-și arate farmecele neacoperite de haine, știind că vor plăcea mai mult prin culoarea trandafirie a pielii decât prin îmbrăcămintea lor brodată cu aur” (p. 32). La fel de semnificativ este și faptul că Ovidius face din zeul iubirii *purpureus Amor*: *Ad mea formosos vultus adhibete, puellae./ Carmina, purpureus quae mihi dictat Amor!* (*Amores*, II, 1, 37-38) „Fața vă-ntoarceți spre mine, frumoaselor, și ascultați-mi/ Versul ce mi-l picură îmbujoratul Amor” (p. 34). Cu privire la semnificația culorii roșii, simbol al pasiunii, al tinereții, al erosului, vezi Borchin 2001: 57-58.

² Pentru simbolismul complex al albului, destinat să exprime „puritatea sufletului și a trupului”, „sinceritatea, prospețimea, tinerețea”, „gingășia”, „inocența, neprihănirea, candoarea”, vezi Băcilă 2011: 40, 42. Cf. Borchin 2001: 54-55.

genunchi fâlăiau genunchere de pânză-nflorată./ Albul ei trup de fecioară acuma roșise, cum piatra/ Albelor atrii roșește, umbrită de vălul de purpur” (p. 513).

Aceeași alternanță *rubor/ candor* se regăsește însă și în descrierea unor preachepeși adolescenți, ce preiau această trăsătură specifică frumuseții feminine (Pelletier-Michaud 2007: 119; cf. Subi 2013: 198). Poate fi amintită aici, mai întâi, imaginea junelui Narcissus, cel îndrăgostit de propriul său „mândru chip”:

Adstupet ipse sibi vultuque inmotus eodem/ Haeret, ut e Pario formatum marmore signum;/ Spectat humi positus geminum, sua lumina, sidus/ Et dignos Baccho, dignos et Apolline crines/ Inpubesque genas et eburnea colla decusque/ Oris et in niveo mixtum candore ruborem,/ Cunctaque miratur, quibus est mirabilis ipse (Ovidius, *Met.*, III, 418-424) „Prins de mirare în fața lui însuși, stă fără să-și miște/ Trupul sau chipul, de pare statuie din piatră de Paros./ Stă și privește, lungit, ochii săi stele gemene, părul/ Vrednic de Bacchus și vrednic de-al lui Apollo și fața/ Smeadă și gâtul de fildeș și farmecul gurii și albul./ Rumen pe-obraji; îndrăgea tot ce alții la el îndrăgiră” (p. 331); *Dumque dolet, summa vestem deduxit ab ora/ Nudaque marmoreis percussit pectora palmis./ Pectora traxerunt roseum percussa ruborem,/ Non aliter quam poma solent, quae candida parte,/ Parte rubent, aut ut variis solet uva racemis/ Ducere purpureum nondum matura colorem* (Ovidius, *Met.*, III, 480-485) „Cum suferă, haina și-o rupe din partea/ Cea mai de sus și se bate cu albele palme pe pieptul/ Gol. Și-atunci, pielea lovită trandafir se face, Cum este fructul ce alb e pe-o parte și roșu pe alta./ Sau ciorchinul de struguri, încă necopt, care-ncepe/ Nedeslușitei culori să îi dea de purpură umbre” (p. 332).

Iată-l, apoi, pe Hermaphroditus, un alt *puer* plin de ingenuitate, care „nu știe ce-i dragostea” (*nescit, enim, quid amor*):

Pueri rubor ora notavit;/ Nescit, enim, quid amor; sed et erubuisse decebat:/ Hic color aprica pendentibus arbore pomis/ Aut ebori tincto est aut sub candore rubenti,/ Cum frustra resonant aera auxiliaria, lunae (Ovidius, *Met.*, IV, 329-333) „pe-obrazul copilului iese roșeața./ Căci el nu știe ce-i dragostea; dar când roșea,-i sta mai bine./ Se rumeni ca și fructul ce-atâră de-un pom în bătaia/ Soarelui, sau ca un fildeș vopsit, sau ca luna, când roșie-i/ Sub auria ei față, când bronzul zadarnic răsună/ Ca s-o ajute” (p. 352).

În termeni similari este zugrăvit și Apollo, zeul „vecinic tânăr”, a cărui figură, feminizată, apare în versurile scrise de Lygdamus (vezi Subi 2013: 198; *eadem* 2015: 93):

Candor erat qualem praefert Latonia Luna,/ Et color in niveo corpore purpureus,/ Ut iuveni primum virgo deducta marito/ Inficitur teneras ore rubente genas,/ Et cum contextunt amarantis alba puellae/ Lilia et autumnis candida mala rubent (*Corpus Tibullianum*, III, 4, 29-34) „Palid era, cum arată și Luna, copila Latonei./ Și i se împurpura trupul ca neaua de alb./ Cum se împurpură gingași obrajii fecioarei și gura/ Cum i se-mpurpură când dusă-i la tânărul soț./ Cum e-mpletit în cununi amarantul cu crinul de fete./ Toamna cum se rumenesc merele albe, în pârg” (p. 119-121).

Deschizându-se astfel către o mulțime de sugestii și simboluri, culoarea roșie – redată prin *rubor* și corespondenții săi adjectivali ori verbali – este valorificată artistic într-un lung șir de descrieri poetice, care se disting prin frumusețea, prospețimea și strălucirea imaginilor, de un pictural marcat.

Referințe bibliografice:

- ANDRÉ, J. 1949: *Étude sur les termes de couleur dans la langue latine*, Paris, Librairie C. Klincksieck.
- BARAN, Neculai V. 1983: *Les caractéristiques essentielles du vocabulaire chromatique latin (Aspect général, étapes de développement, sens figurés, valeur stylistique, circulation)*, in *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, II, Berlin, New York, Walter de Gruyter, p. 321-411.
- BĂCILĂ, Florina-Maria 2011: *Valențe semantice ale adjectivului alb în volumul Osana, Osana, de Traian Dorz*, in *Text și discurs. Omagiu Mihaelei Mancaș*. Editori: Oana Chelaru-Murăruș, Maria Cvasnii Cătănescu, Claudia Ene, Camelia Ușurelu, Rodica Zafiu, București, Editura Universității din București, p. 39-45.
- BORCHIN, Mirela-Ioana 2001: *Paradigme ale comunicării: limbaje și limbi*, Timișoara, Editura Excelsior.
- CHEVALIER, Jean, GHEERBRANT, Alain 1995: *Dicționar de simboluri. Mituri, vise, obiceiuri, gesturi, forme, figuri, culori, numere*, volumul 3, P-Z, București, Editura Artemis.
- ERNOUT, Alfred, MEILLET Alfred 2001: *Dictionnaire étymologique de la langue latine*, Histoire des mots, tirage de la 4e édition, augmentée d'additions et de corrections par Jacques André, Paris, Klincksieck.
- GAFFIOT, Félix [1934]: *Dictionnaire français latin*, Paris, Hachette.
- GUȚU, G. 1983: *Dicționar latin-român*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- *** OLD 1968: *Oxford Latin Dictionary*, Oxford University Press.
- PELLETIER-MICHAUD, Lydia 2007: *Couleurs, lumière et contrastes chez les lyriques grecs et les élégiaques latins*, mémoire présenté à la Faculté des études supérieures de l'Université Laval dans le cadre du programme de maîtrise en études anciennes pour l'obtention du grade de maître ès arts (M. A.), Département des Littératures, Faculté des Lettres, Université Laval, Quebec.
- PRICE, Thomas R. 1883: *The Color-System of Vergil*, in *The American Journal of Philology*, Vol. 4, No. 1, p. 1-20.
- SCHULBAUM, Sophie 1930-1931: *La symbolique de la lumière et des couleurs chez Virgile, Eos*, XXXIII, p. 117-135.
- SUBI, Maria 2004: *Mateine*, Timișoara, Editura Universității de Vest.
- Eadem 2013: *Terminologia „candorii” cromatice în latină și în română*, in *Quaestiones Romanicae*. II, Szeged, JatePress, 2013, p. 196-204.
- Eadem 2015: *Albus color în latină și în română*, in *AUT*, Seria Științe Filologice, nr. 53, p. 91-102.
- TEODORESCU, Ecat. 1957: *Matei I. Caragiale, un artist al contrastelor*, in *AUI*, secțiunea III (Științe sociale), tomul III, fasc. 1-2, p. 143-151.

Surse:

- APULEIUS, Lucius 1968: *Măgarul de aur*, traducere și note de I. Teodorescu, prefață de N.I. Niculiță, Editura pentru Literatură.
- LUCRETIUS, Titus Carus 1981: *Poemul naturii*, traducere, prefață și note de D. Murărașu, București, Editura Minerva.
- OVIDIUS, Publius Naso [2001]: *Opere*, [Chișinău], [Editura Gunivas].
- PROPERTIUS, Sextus 1992: *Opera omnia*, ediție îngrijită, text stabilit, cuvânt înainte, traducere în metru original și note de Vasile Sav, București, Editura Univers.
- SENECA, Lucius Annaeus 1979: *Tragedii*, Vol. I, studiu introductiv, traducere, note și comentarii de Traian Diaconescu, București, Editura Univers.
- IDEM 1984: *Tragedii*, Vol. II, traducere, note și comentarii de Traian Diaconescu, București, Editura Univers.
- TIBULLUS, Albius și autorii *Corpusului tibulian* 1988, ediție îngrijită, text stabilit, cuvânt înainte, traducere în metru original și note de Vasile Sav, București, Editura Univers.

- VERGILIUS, Publius Maro 1994: *Eneida*, prefață și traducere din limba latină: G.I. Tohăneanu, note și comentarii, glosar: Ioan Leric, Timișoara, Editura Antib.
- IDEM 1997: *Bucolice. Georgice*, prefață și traducere din limba latină: G.I. Tohăneanu, note și comentarii, glosar: Ioan Leric, Timișoara, Editura Amarcord.
- IDEM 1919: *Oeuvres. L'Énéide*, texte latin, publiées avec une introduction biographique et littéraire, des notes critiques et explicatives, des gravures, des cartes et un index par Paul Lejay, Paris, Librairie Hachette (*Aen.*)
- IDEM [1918]: *Oeuvres*, texte latin, publiées avec une introduction biographique et littéraire, des notes critiques et explicatives, des gravures, des cartes et un index par F. Plessis et P. Lejay, Paris, Librairie Hachette (*B., G.*).